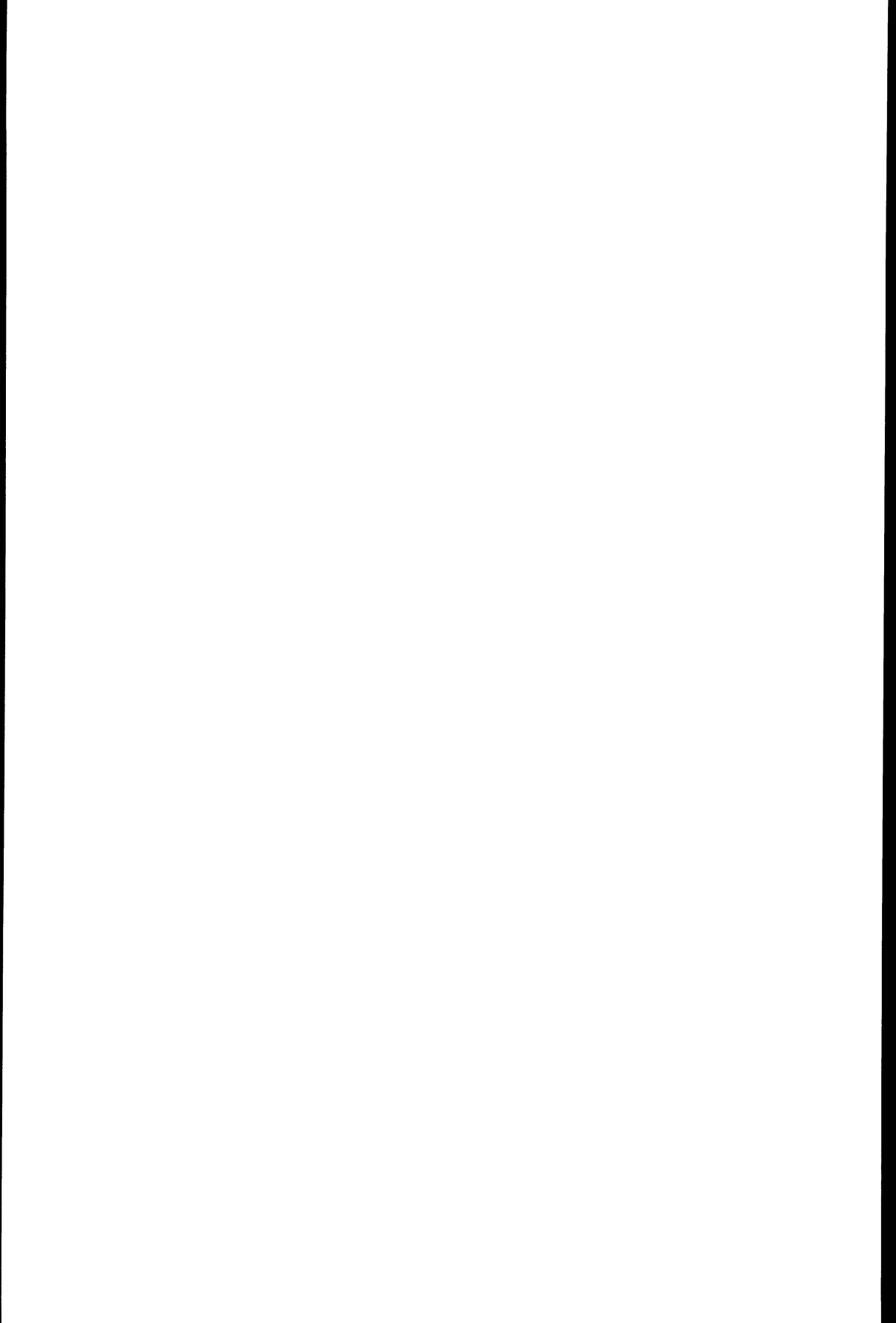

קטעים מפירוש עתיק על מסכת ראש השנה

יוצאים לאור על ידי אהרן ארנד

מבוא

בכתב יד אוקספורד, קטלוג נויבואר-קאולי סימן 2680/21 (מספר הסרט במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בירושלים: ס' 21297, פ' 3189) מצויים שני דפים מקטעי הגניזה, שהם שרידים של פירוש על התלמוד הבבלי, מסכת ראש השנה. אחד מהם (דף 113, 27 שורות בכל עמוד), מביא את הפירוש על דף ג ע"ב מסופו עד אמצע דף ו ע"א, והשני (דף 114, 30 שורות בכל עמוד), כולל את הפירוש מסוף דף יז ע"א עד תחילת דף כ ע"א. שני הדפים כתובים באותה יד ובשניהם קרוע אמצעו של החלק העליון. גם דרך הפירוש שלהם זהה, וברור שהם חלקים של פירוש אחד. בכתב-יד קיימברידג' TS NS 288.56 (ס' 32977, פ' 4828) מצוי דף אחד (25 שורות בכל עמוד), ובו פירוש למסכת הנזכרת מאמצע דף כא ע"א עד תחילת דף כג ע"א. גם דף זה כתוב באותה כתיבה, וגם הוא קרוע באמצע חלקו העליון, ותכונות הפירוש הכלול בו זהות לאלו של שני הקטעים שהוזכרו לעיל, ומכאן שאף זה שריד מאותו הפירוש. ניתן לשער שבמקורו הכיל הפירוש כחמישה עשר דפים. שלושת הקטעים שנתרו ממנו מפרשים למעלה מששה דפי דפוס של המסכת.

החיבור הזה ששרידיו הגיעו לירינו הועתק במאות ה"ב-י"ג ככתיבה הנראית איטלקית.² השאלה אם הוא פרי עטו של חכם אשכנזי-צרפתי ורק הועתק בידי סופר איטלקי, או מדובר בפירוש של אחד מחכמי איטליה אינה ניתנת להכרעה בטוחה. הדעת נוטה לאפשרות הראשונה. אמנם ידועים לנו פירושים (מעטים) לתלמוד ממעשי ידיהם של חכמים איטלקיים בני המאות ה"א-י"ג, אך אלה, רובם ככולם, אינם במתכונת הפירוש שלפנינו.³ מסתבר אפוא שמדובר בפירוש מבתי המדרש של אשכנז או צרפת.

הפירוש בנוי מציטוט ('דיבור המתחיל') ופירוש פשטני-מקומי, על דרך חכמי אשכנז וצרפת במאות ה"א-י"ב.⁴ הוא מביא תמיד הסבר אחד לכל עניין, ולא מספר

* תודתי נתונה לאבי מורי ורבי פרופ' משה ארנד על הערותיו. אני חב תודה גם לד"ר עזרא שבט ולמר ורין קיי על עזרתם.

1 A. Neubauer & A. E. Cowley, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library*, II, Oxford 1906, p. 81. יש לתקן שם את ציון דפי התלמוד.

2 כך דעתה של ד"ר עדנה אנגל מהמכון הפליאוגרפי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. הערכתה מתבססת על צורת האותיות ועל אופן כתיבת שם ה'.

3 על פרשנות התלמוד באיטליה בתקופה זו ראה י"מ תא-שמע, *הספרות הפרשנית לתלמוד, א, ירושלים תשנ"ט*, עמ' 217-226. וראה עוד: הנ"ל, *הספרות הפרשנית לתלמוד, ב, ירושלים תש"ס*, עמ' 174-189. על המצב באיטליה במאה העשירית ראה תא-שמע, א, עמ' 104. פירוש ר' שלמה בן היתום, איש דרום איטליה וכן אמצע המאה ה"ב, על מסכת מועד קטן, בנוי במתכונת דומה לפירוש שלפנינו, אך הוא ארוך ממנו בהרבה. מפרופ' תא-שמע שמעתי שהוא משער שהפירוש שלפנינו על ראש השנה והפירוש הנזכר להלן הערה 27, נתחברו בדרום-איטליה, והם עדות לכך שגם באיטליה נתחברו בימי רש"י פירושים במתכונת פירוש.

4 על השימוש בדיבור המתחיל אצל אומות העולם ואצל חכמי אשכנז ראה תא-שמע, א (לעיל הערה 3), עמ' 41-42, 101, 104.

פירושים אפשריים. אין בו שימוש בפירוש כפול, דהיינו במלים נרדפות.⁵ אין בפירוש לעזים (אמנם גם בפירוש רש"י לקטעים אלה אין לעז). במקום אחד יש בפירוש התייחסות לגרסה (ד ע"ב): 'זהאי והדמין שכתוב בסיפרי טעות הוא'.⁶ אין בו איזכור של ספר או חכם קדום, וגם לא שימוש בכינויים כגון מורי, רבי. גם התלמוד הירושלמי אינו נזכר בו כלל.

השוואת הפירוש שלפנינו לפירוש רש"י מראה שאף ששיטת הפרשנות שלהם זהה, לרוב אין הם מפרשים את התלמוד באותה הצורה. הפירוש שלפנינו קצר בהרבה מפירוש רש"י, וחסר ממנו הליווי הצמוד האופייני לרש"י לשלבי הסוגיה לכל אורכם.⁷ יש בו הסברים שונים מאלה של רש"י, וגם פירושים למקומות רבים שרש"י לא פירש.⁸ הוא אף מאמץ גרסאות שרש"י לא אימץ.⁹ אמנם יש גם מקומות שבהם לשון הפירוש שלנו זהה או קרובה ללשונו של רש"י. להלן שלוש דוגמאות:¹⁰

א. ד ע"א:

הפירוש: [נר]בה בר לימא להאי קרא והשגל יושבת אצלו. גמרא גמיר לה דכלבתא היא.

רש"י: ורבה בר לימא להאי שגל דהכא. גמרא גמר לה מרביה דכלבתא הואי.

ב. שם:

הפירוש: אחד הנודר דאמר דמי עלי ושמיין אותו כעבד הנמכר בשוק.
רש"י: אחד הנודר האומר דמי עלי ששמיין אותו כעבד.

ג. כא ע"ב:

הפירוש: מפני תקנת קרבן מוסף דראש חדש שיקרב בזמנו.

רש"י: תקנת קרבן של ראש חודש שיקריב בזמנו.

עוד נשוב להלן להשוואה זו ולמה שניתן להסיק ממנה.

כבר צוין לעיל שהפירוש שלפנינו הוא פשוטני-מקומי, ובכך הוא דומה לפירושים שנתחברו באשכנז במאה הי"א, בימי רש"י ובשני הדורות שלפניו, ימי רגמ"ה ותלמידיו. עם חזרתו של רש"י לצרפת (בערך בשנת 1075), וחורבן הישיבות

5 על שימוש של רש"י בשיטה זו ראה: יי פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, ירושלים תש"ם, עמ' 103-96, 114-115.

6 ראה להלן, בגוף הפירוש, הערה 18.

7 כך למשל בדרך יח ע"א לא פירש בין ד"ה 'בגור דין שיש עמו שבועה' לד"ה 'עשר לגימות', ולא פירש את המשנה שם בהמשך, ובדרך יח ע"ב לא פירש את רוב העמוד עד ד"ה 'בטלה מגלת'.

8 למשל ד ע"א, ד"ה 'כשגל'; ה ע"א, ד"ה 'שלמים הבאין מחמת עצמן'; יז ע"ב, ד"ה 'אילי נביות'; יח ע"ב, ד"ה 'דאיכא מצוה'.

9 ראה להלן, בגוף הפירוש, הערות 18, 23.

10 רש"י מוצתק מדפוס וילנא. בהערות ההפניה המלוות את הפירוש יצוינו מקומות נוספים שבהם יש קירבה בין הפירוש שלפנינו לפירוש רש"י.

באשכנז בגזרות תנ"י נמשכה שיטה זו בפרשנות התלמוד בצרפת. פירוש רש"י נתקבל בבתי המדרש; הוא נלמד ונדון לעומק ('תוספות'), ובעקבות זאת נדחו מלפניו הפירושים שנכתבו לפני כן וחדלו ללמוד אותם ולהעתיקם.¹¹ פירושים במתכונת פירוש רש"י נשתמרו בעיקר על מסכתות שעליהן לא נשתמר פירושו של רש"י עצמו כגון תענית, מועד קטן, נדרים, נזיר, הוריות, ורוב כבא בתרא. במאה הי"ב עבר המרכז התורני לצרפת ושם נצטמצמה מלאכת הפרשנות וגם שינתה את פניה מעט ביחס לפירוש רש"י. הבולטים שבפרשנים כאן היו שניים מבני משפחתו של רש"י. האחד הוא ריב"ן חתנו, שפירושו הם מעין מהדורא בתרא של פירוש רש"י. הוא השתמש בפירושי רש"י וכשקיבל את דעתו העתיקו; עם זאת פירושו ארוך משל רש"י והוא נחשב שלב ביניים בין רש"י לבעלי התוספות. השני הוא רשב"ם, נכד רש"י, שהאריך הרבה מרש"י ואף מריב"ן.¹² כמה ראיות מלמדות שהפירוש שלפנינו נתחבר במאה הי"א, לפני חיבורו של רש"י, ואלו הן:

א. הפירוש קצר וקטוע ביותר. אין היקפו אלא כמחצית מפירוש רש"י, ולימוד התלמוד על פיו אינו מאפשר הבנה מלאה בנאמר, מפני הנושאים הרבים שנותרו בו בלא פירוש.¹³ מהלך פשטני מקומי קצר הוא ממאפייני הפרשנות הקדומה של אשכנז.¹⁴ בימי רש"י נתחברו פירושים בערך כגודל פירוש רש"י,¹⁵ בעוד פירושים ארוכים משל רש"י נכתבו, כאמור, בדור שלאחריו. ואכן, מדרך הטבע הוא שהפירושים הלכו ונשתכללו והורחבו עם הזמן.

ב. בפירוש שלפנינו הציטוט מהתלמוד בא לרוב לפני הפירוש, אך לעתים הוא עצמו, או חלק ממנו, משולב במהלך הפירוש או בסופו.¹⁶ פעמים רבות הציטוט

- 11 ראה א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 220-221; הנ"ל, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשס"א, עמ' 171; תא-שמע, א (לעיל, הערה 3), עמ' 38; ח' סולוביצ'יק, "ינים", תל אביב תשס"ג, עמ' 28-29. דוגמה לפירוש תלמוד מימי רש"י שנכתב במתכונת דומה לפירוש רש"י היא פירוש החכם האשכנזי ר' אליקים בן משולם הלוי, אלא שבעקבות מעמדו של פירוש רש"י שרד רק פירושו למסכת יומא.
- 12 על פירושי ריב"ן ורשב"ם לתלמוד ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 38-40, 50; ד"ה ליפשיץ, סנהדרין גדולה למסכת סנהדרין, ח, ירושלים תשנ"ב, מבוא, עמ' 13-17; תא-שמע, א (לעיל, הערה 3), עמ' 58-63.
- 13 ראה לעיל, הערה 7.
- 14 ראה גרוסמן, אשכנז (לעיל, הערה 11), עמ' 171; תא-שמע, א (לעיל, הערה 3), עמ' 105.
- 15 כגון פירוש ר' אליקים למסכת יומא, והפירוש לפרק ראשון של מסכת סוכה שפרסם א' קופפר, פירושי מסכת פסחים וסוכה, ירושלים תשמ"ד. בפירוש רש"י עצמו הבחין פרנקל (לעיל, הערה 5), עמ' 274-284, בין פירושים קדומים, היינו פירושים לא מפותחים ובשלים, שאותם חיבר רש"י בראשית דרכו, לבין פירושי המאוחרים, שהגיעו לבשלות ולעיצוב לשוני מעולה. הבחנה זו היא למעשה בין מסכתות שפירוש רש"י עליהן קצר יחסית (כגון ברכות וסנהדרין) לבין אלה שפירושן ארוך (כגון סוטה ושבועות). אך גם הפירושים הקדומים של רש"י ארוכים ושלמים הרבה ביחס לפירוש שלפנינו.
- 16 כגון ד ע"ב, ד"ה פייס זמן', יור' מאיר'; ה ע"ב, ד"ה 'זהא מהכא נפקא'; יז ע"ב, ד"ה 'כאכין ורקין'; כא ע"א, ד"ה 'כי חזיתו'.

ארוך יחסית והפירוש מבאר רק את מקצתו.¹⁷ שיטה זו מצויה בפירושים שיצאו מבית מדרשו של רגמ"ה. רש"י נמנע מלחזור על תוכן הסוגיה באמצעות פרפראזה, והוא מדייק לצטט כדיבור המתחיל רק את המילים הטעונות פירוש.¹⁸

ג. בפירוש שלפנינו רב השימוש, יחסית לרש"י, במילת הפתיחה 'כלומר',¹⁹ ותופעה זו אופיינית לפרשנות הקדומה לרש"י.²⁰ רש"י משתמש בביטוי זה רק כדי לפרש מילים שאינן מתפרשות כפשוטן או שניסוחן אינו מדויק.

אם אכן קדם הפירוש שלפנינו לרש"י, סביר לומר שהוא לא נכתב בצרפת אלא באשכנז, במגנצא או בוורמייזא, לפי שלפני רש"י כמעט שלא נכתבו בצרפת פירושים לתלמוד.²¹

לעיל הוזכרה הקירבה הניכרת במקרים מסוימים בין הפירוש הנדון כאן לבין פירוש רש"י. עובדה זו אינה מחייבת לומר שרש"י ראה את הפירוש שלפנינו, שכן דבר טבעי הוא שפירושים לאותה מסכת, שנתחברו על ידי פרשנים מאותה אסכולה, יתנסחו בלשון אחת. זאת ועוד: בעת שכתב רש"י את פירושו עמדו לפניו פירושי קודמיו: למסכת ראש השנה היו לפניו פירושי רבו, ר' יצחק בר יהודה, ראש ישיבת מגנצא, שאותם כינה 'יסוד',²² ואולי גם פירושי רבו הזקן, ר' יעקב בן יקר, אף הוא איש מגנצא, שהוא מביא הסבר ששמע ממנו.²³ פירושי מגנצא של תלמידי רבינו גרשום עברו מיד ליד, ורש"י עשה בהם שימוש ולעתים אף העתיק מהם לפירושו.²⁴ יתכן אפוא שהפירוש שלפנינו נמנה עם פירושי מגנצא שנכתבו בדור שקדם לרש"י.

- 17 ציטוט ארוך ופירוש קצר המפרש רק את המלה האחרונה שבו ראה למשל בדף ד ע"א: 'ואמאי קרי לה שגל שחביבה עליו כשגל, כמלכה. אי נמי שהושיבה במקום שגל, במקום מלכה'.
- 18 ראה תא-שמע (לעיל, הערה 3), עמ' 41. וכן: פירושי רבינו גרשום בן יהודה מאור הגולה: בבא בתרא (לא צוין שם המהדיר), בני ברק תשנ"ח, עמ' 24.
- 19 בקטע שלפנינו (והוא קצר בהרבה מרש"י ובלתי שלם!) מצויה מילת 'כלומר' ארבע עשרה פעמים. בפירוש רש"י לאותן הסוגיות יש רק ארבע 'כלומר'. אגב, 'כלומר' מצוי בפירוש רש"י לתלמוד בממצע פעם וחמישית בדף.
- 20 כך למשל בפירוש המיוחס לרגמ"ה לחולין כמעט כל דיבור פותח ב'כלומר'. גם ר' אליקים הרבה להשתמש במילה זו יחסית לרש"י. ראה א' עפשטיין, 'פירוש התלמוד המיוחס לרבנו גרשום מאור הגולה', נטועים, ו (תש"ס), עמ' 114-115; י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 655-656; פרנקל (לעיל, הערה 5), עמ' 104-106. יש להעיר שבפירוש רשב"ם לבבא בתרא שנכתב דור אחרי רש"י שוב רב השימוש במילת 'כלומר'.
- 21 ראה גרוסמן, צרפת (לעיל, הערה 11), עמ' 438-439. חכם צרפתי יחיד שכתב פירושים לתלמוד באמצע המאה הי"א היה ר' יצחק בן ר' מנחם, ראה גרוסמן, שם, עמ' 113, ולהלן הערה 30.
- 22 כח ע"א, ד"ה 'התוקע לשיר'; לב ע"א, ד"ה 'כנגד'. ח' אלבק, מדרש בראשית רבתי, ירושלים ת"ש, עמ' 1, כותב ש'יסוד' פירושו אצל הראשונים ספר, חיבור. ש' שורצפוקס, 'ראשית דרכו של רש"י', בתוך: רש"י: עיונים ביצירתו (בעריכת צ"א שטיינפלד), ירושלים תשנ"ג, עמ' 182, מבחין בין שני סוגי מחברות: 'קונטרס', המכיל רשימות של תלמידים שרשמו מפי מוריהם בזמן לימודם, ו'יסוד', המכיל רשימות המורה לפני השיעור או אחריו על תוכן השיעור.
- 23 כח ע"א, ד"ה 'התוקע לשיר' הנ"ל. על פירושי ר' יצחק בר יהודה ור' יעקב בר יקר לתלמוד ראה גרוסמן, אשכנז (לעיל, הערה 11), עמ' 250-252, 316-318.
- 24 ראה גרוסמן, צרפת (לעיל, הערה 11), עמ' 220-223.

אפשר בהחלט שרש"י לא ראה פירוש זה, אך היו לפניו פירושים אחרים ממגנצא, בעלי זיקה וקירבה לפירוש שלפנינו, ומכאן הדמיון בין פירושו לפירוש שלפנינו בכמה מקומות. ראייה להנחה שרש"י לא ראה את הפירוש שלפנינו עולה מן העובדה שכבר צוינה לעיל, והיא שפירושונו מביא לעתים עניינים שרש"י לא פירש, אף שהם דורשים לכאורה פירוש.²⁵

אם נכונה השערתנו שמדובר בפירוש אשכנזי מהמאה הי"א, מובן למדי מדוע הוא נשתמר דווקא באיטליה, כמוכח מהעתקתו בכתביה איטלקית. בעוד באשכנז וצרפת דחו פירושו של רש"י את הפירושים האחרים סמוך לאחר פטירתו מן העולם, בארצות רחוקות מצרפת ואשכנז, דוגמת איטליה, המשיכו להשתמש בפירושים שונים מעשי ידי חכמים קדמונים, עד שנפוצו גם בהן פירושי רש"י ותפסו את מקומם.²⁶

לאחרונה נתפרסמו שרידים של פירוש אשכנזי, מימי רש"י בערך, על דפים אחדים ממסכת ראש השנה (י' ע"ב-יב ע"א, יז ע"ב-יח ע"ב).²⁷ פירוש זה נמצא קרוב מצד אורכו לפירוש רש"י, או מעט ארוך ממנו. השוואת הפירוש ההוא עם הפירוש שלפנינו במקומות החופפים, דהיינו בדפים יז ע"ב-יח ע"ב, מלמדת בכיורו שהם משני חיבורים נפרדים שנכתבו בידי מחברים שונים. אך שניהם מעידים עדות נוספת על מפעל פרשני פשטני-מקומי קדום שהיה קיים באשכנז-צרפת במאות י"א-י"ב. מפעל זה הקיף מן הסתם את כל מסכתות התלמוד, אלא שפירותיו נגזזו או אבדו ברובם בשריפה הגדולה שכילתה את שכונת היהודים במגנצא בשנת 1084 וכמסע הצלב של שנת תתנ"ו. שרידיהם האחרונים נעלמו מפני מפעלו של רש"י. עם אלה נעלמו פירושי מגנצא הקדומים למסכת ראש השנה, שעליה היה מצוי ביד הלומדים פירוש רש"י, ועמם שאר פירושים מימי רש"י למסכת זו. מסיבה זו כנראה נותרו בידינו רק שרידים מכל אחד משני הפירושים הנזכרים.

אם אכן נתחבר הפירוש שלפנינו במגנצא בדור שלפני רש"י, הרי הוא מצטרף לקטעי מגנצא המעטים שנשתמרו על מסכתות שגם פירושו של רש"י נשתמר עליהן, ואף הוא מלמד על יתרונותיו הרבים של פירוש רש"י על פירושי קודמיו, הן בשלמות הפירוש לכל חלקי הסוגיות והן בכרירה הקפדנית של כל מילה בטקסט — ציטוט, מונחים או הפירוש עצמו.²⁸

25 ראה לעיל, הערה 8.

26 ראה עפשטיין (לעיל, הערה 20), עמ' 113-114; י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, א. אשכנז, ירושלים תשס"ד, עמ' 12.

27 ראה א' ארנד, 'שרידיים מפירוש אשכנזי על מסכת ראש השנה', קבץ על יד, יז (תשס"ג), עמ' 139-151. על שרידים נוספים של פירושים הכתובים במתכונת פירוש רש"י שנשתמרו בערי הנוסח של פירוש רש"י לראש השנה ראה א' ארנד, 'עיונים במסורות הנוסח של פירוש רש"י למסכת ראש השנה', סידרא, כ (כדפוס).

28 ראה תא-שמע, א (לעיל, הערה 3), עמ' 105. דוגמה המלמדת על לשונו הזכה והתמציתית של רש"י לעומת לשון הפרשן שלפנינו ראה יט ע"ב, והשווה שם את דברי הפרשן שלפנינו בד"ה 'מר סבר' לפירוש רש"י בד"ה 'נוהגות בראשון'.

ב. שרידי פירושים למסכתות ביצה סוכה וחגיגה

סופר הפירוש שלפנינו העתיק כנראה פירושים נוספים על מסכתות מסדר מועד (ביצה, סוכה וחגיגה) ששרידים מהם נשתמרו בספריות אוקספורד וקיימברידג'. לא כל הפירושים הם מאותו מחבר. הפירוש על מסכת ביצה, שרוב שרידיו (פרט לפירוש לפרק החמישי) פורסמו לאחרונה ושזמנו לכל המאוחר שנת 1120,²⁹ אינו ממחבר הפירוש שלפנינו על ראש השנה, שכן הוא שונה ממנו באופיו ובתכונותו.³⁰ ואלה הם ההבדלים הבולטים בין שני הפירושים:

א. בפירוש שלפנינו כמעט אין עיסוק בגרסאות, ואין כלל 'הכי גרסינן', בעוד בפירוש לביצה רב העיסוק בגרסאות והביטוי 'הכי גרסינן' מופיע 24 פעמים.

ב. בפירוש שלפנינו הכמות היחסית של מובאות מקטעי התלמוד מועטת בהרבה מזו שבפירוש לביצה. בפירוש לביצה באים הציטוטים הרבים כנראה במטרה להבליט נוסח מסוים.

ג. בפירוש לראש השנה רב השימוש במילת 'כלומר', בעוד בפירוש לביצה מופיעה מילה זו חמש פעמים בלבד.

ד. הפירוש לביצה באר תחילה את כל משניות הפרק, ורק אחר כך את דברי התלמוד.³¹ לא זאת השיטה בפירוש לראש השנה, כמוכח מהפירוש שנשתמר לתחילת פרק שלישי (כב ע"א).

כאמור, הגיעו לידינו שרידי פירושים קדמונים גם למסכתות סוכה וחגיגה. הפירוש לסוכה מצוי בכתב יד קיימברידג' TS F 3.40 (פ' 3274), והוא על דפים יט

29 ראה ע' שבט, 'פירוש מקדמוני חכמי צרפת למסכת ביצה', ישורון, ט (תשס"א), עמ' א-כג; שם, י (תשס"ב), עמ' א-יט. רשימת כתבי היד הכוללים את שרידי הפירושים לביצה ראה בחלק הראשון של מאמרו, עמ' ה.

30 כבר רמז לכך שבט, שם, עמ' ה: 'בפירוש לראש השנה וסוכה אין (את) כל המאפיינים הבולטים הנמצאים בפירוש לביצה, ושמא במסכתות הללו נעתקו קונטרסים אחרים, גם הם עתיקים מאוד'. לדעתו הפירוש לביצה הוא משל חכם צרפתי שקדם לרש"י, אולי ר' יצחק בר' מנחם. את מיקומו של המחבר בצרפת קבע שבט על פי לעז צרפתי המצוי שם בדרך כט ע"ב: 'כף אחת, אשפלא בלעז' (ויש לתקן דברי שבט במשמעות מלה זו; הכוונה למלה *espaldon*, כתף, ראה רש"י פסחים פד ע"א, ד"ה 'יאכל בגדי הרך'; חולין נד ע"א, ד"ה 'כפא דידא'; קלד ע"ב, ד"ה 'עד כף של יד', ומכאן בצרפתית של היום *épaule*, כתף). אך לענ"ד אין זו ראייה מוחלטת לכך שהמחבר היה צרפתי, כי גם חכמי גרמניה השתמשו בלעזים צרפתיים; ראה גרוסמן, אשכנז (לעיל, הערה 11), עמ' 105, הערה 129. שנת 1120 רשומה בקולופון של אחד משני העותקים של שרידי הפירוש, והוא עותק שנכתב בכתיבה מזרחית. לתיאור פליאוגרפי של כתב יד זה ראה קולט סיראט ואחרים, אוצר המצחפים העבריים: כתבי יד בכתב עברי מימי הביניים בציוני תאריך, ג, פאריס-ירושלים 2002, עמ' 84.

31 דבר זה מעיד כי בתלמוד שהיה לפני הפרשן באו כל משניות הפרקים בראש פרקי המסכת. יש בכך חיזוק לדעת פרידמן, שלפיה באירופה לא שולבו המשניות בדפי התלמוד, משנה משנה ותלמודה. ראה ש"י פרידמן, תלמוד ערוך: פרק השוכר את האומנין, ב, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 84. ראה גם: ד' גולניקין, גנוי ראש השנה, ניו יורק וירושלים תש"ס (להלן: גולניקין), עמ' 56-57.

ע"ב עד דף כב ע"ב, וכה ע"ב עד כט ע"א. השורות התחתונות בשני עמודים חסרות בשל קרע בגליון. הפירוש לחגיגה מצוי בכתב יד אוקספורד, בודליאנה 2670/10, דף 65א (ס' 21272, פ' 3214), והוא על דפים יט ע"ב עד כ ע"ב. על פי אופיים של קטעים אלה ניתן לשער שהם של מחבר הפירוש שלנו על מסכת ראש השנה: בפירוש לסוכה מועט הדיון בנוסח, יש שם רק פעם אחת ה'ג', וכנגד זה מרובה שם השימוש במילה 'כלומר'; היא מופיעה שש פעמים. מהפירוש לחגיגה נשתמר קטע קצר ביותר, ואין בו לא ה'ג' ולא 'כלומר'. אם כן ניתן להניח שמחבר הפירוש לראש השנה חיבר פירושים למסכתות נוספות, ואולי עוד ימצאו בעתיד שרידים נוספים מפירושו.

ג. הסופר וכתב היד

כתיבת הסופר ברורה בדרך כלל. במקומות אחדים יש בהעתקתו טעויות סופר המלמדות שכנראה לא הבין את מה שלפניו. כאמור, בכתב היד נקרע בכל עמוד חלקן האמצעי של השורות הראשונות; בחלק מהדפים נקרעו עוד קטעים קטנים או ניטשטשו אותיות. הסופר סימן את סוף רוב פסקאות הפירוש בנקודה. הוא כתב במקום 'אף על גב' אפעל גב, ובמקום 'תהלים': תילים.³² את טעויות הסופר תיקנתי בגוף הטקסט, וציינתי לזה בהערות. מספרי העמודים של כתב היד ודפי התלמוד המתפרשים צוינו בסוגריים. פסקתי את הטקסט בצמצום, כפי הבנתי, והוספתי הפניות למקורות. קטעים הנראים כציטוט מן התלמוד נדפסו בהדגשה.

סימני ההדרה:

[..] = חלק ממילה בלתי קריאה.

[...] = מילה בלתי קריאה.

[... ..] = מילים בלתי קריאות. מילים או אותיות חסרות השלמתי בסוגריים מרובעים על פי הבנתי.

( ) = מחיקה של הסופר.

הפירוש

[ג ע"ב] [א113] ואחד [...] קראי קשיא הני קרא [...] [ב] עשרים וארבעה [...] [ד ע"א] [...] שצריך להן.¹ חגיגתין חייט [...] [...] [מט] ו[נך] ממשאך.² כאן בישראל [ל] [...] [...] צדקה שיחיו בניהן מכל מקום לבן לשמים [...] [...] עושיין אלא לשבח דליהו מצלין לחיי מלכא ובנוהי.³ [ור] בה בר לימא להאי⁴ קרא והשגל יושבת אצלו. גמרא גמיר לה דכלבתא היא. ואמאי⁵ קרי לה שגל שחביבה עליו כשגל כמלכה. אי נמי שהושיבה במקום שגל במקום מלכה. מחוורתא כדשנין מעיקרא ונידבכין די אבן גלל. רגל שבו שבאותו חודש ראש השנה (למלכים) לרגלים. אחד הנודר דאמ' דמי עלי ושמיין אותו כעבד הנמכר בשוק.⁶ המעריך דאמ' ערכי עלי ובערכין מפורש⁷ כמה ערכו מי שאמ' בלשון ערך. תנו רבנן חייבי הדמין היינו נדרים.⁸ והחרמין לשון הקדש הן. [ד ע"ב] לקט ופרט כרמך לא תלקט (וי' יט, ט) כשמלקט הענבים ויש מהן שלא ראה לא יחזור וילקוט ואם ליקט או שחזר ולקט שכחה ופאה ולא נתן לעניים עד שעברו עליו שלש רגלים עובר בכל תאחר. אין צריך לומר חג הסוכות⁹ שבו [דיב]ר הכתוב דבעיניינא דחג הסכות תעש' לך (דב' טז, יג) [כת'] פייס זמן רגל קרבן שיר ברכה פזר קשב.¹⁰ האי קרא בחג המצות וגו'.¹¹ ובאת שמה והבאתם שמה (דב' יב, ה-ו) כלומר כיון שבאתה שמה כל מה שאתם חייבין תביאו עולותיכם [וז]בחיכם כול'. ור' מאיר כיון דא' ליה רחמנא בשינוי קראי בתורה ב[...] תיהן היכא דכתיבי אייתי ולא אייתי ממילא קם ליה בעשה והאני] ובאת והבאתם¹² כדאמינא לכל תאחר. דאמ' ר' יונה הוקשו כל המועדות [שן]ולן] מכפרין

- 1 המילים 'שצריך להן' באות כנראה לבאר את 'מה חשחין'.
- 2 בכה"י: 'מימשואך'. גם רש"י פירש: 'מטונך': ממשאך.
- 3 בפסוק (עו' ו, י) כתוב: 'די להון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי'.
- 4 מילת 'להאי' אינה בדפוס ובקטעי הגניזה המצולמים אצל גולינקין, עמ' מ, מה, אך מצויה היא במספר כ"י וברש"י. ראה רנ"ג רבינוביץ, דקדוקי סופרים על מסכת ראש השנה, מינכן תרל"ב (להלן: דק"ס), הערה ה.
- 5 בכה"י: 'זמאי'.
- 6 על פי מגילה כג ע"ב. הפירוש כאן נמצא גם ברש"י.
- 7 היינו פרשת ערכין שבתורה. השווה רש"י כאן: 'ואחד המעריך: שאמר ערכי עלי שהערך קצוב בתורה כפי שניר'.
- 8 רש"י פירש: 'אמר דמי עלי'. וראה לעיל, ד"ה 'אחד הנודר', ולהלן ה ע"ב, ד"ה 'לה' אלהך' ובהערה 18.
- 9 בכה"י: 'הסוכת'.
- 10 פענוח ראשי התיבות פז"ר קש"ב שייך להמשך, לפני ד"ה 'תפשת מרובה'. הפענוח כאן מובא קודם לראשי התיבות עצמם, כנראה חשב הסופר שהפרשן הוסיף ראשי תיבות למלים שהיו בתלמוד, בעוד שהאמת הפוכה: הפרשן פיענח ראשי תיבות שהיו בתלמוד. מכל מקום הדיבור אינו במקומו, והוא צריך להיות לפני ד"ה 'תפשת מרובה'.
- 11 אולי הכוונה למשפט 'למה לי למיהדר ומיכתב בחג המצות וגו'', והוסיף לביאור את המילים 'האי קרא'. ואם כן דיבור זה צריך להיות לפני ד"ה 'אין צריך לומר'.
- 12 בכה"י: 'ובאתם'.

על טומאת מקדש וקדשיו במסכת שבועות (י ע"א). תפשת מרובה] לא תפשת ואי בעי למיגמר מחג הסו' דיש לו תשלומין שמנה ימים [אי]מא כיון דאין לו בגופו תשלומין לא מיגמר מדבריה דבר קל הוא¹³ ואימא נקיש למועט ולא למרובה. [ה ע"א] אמרה תורה מנה ימים וקדש חודש מנה ימים עד חדש ימים¹⁴ (במ' יא, כ), וקדש חודש [ב]113 דבראשי [... ...]. עצרת דכת' תספירו חמישים יום] (וי' כג, טז) [... ...] יין דכ' וביום¹⁵ הב[יכורים] (במ' כח, כו) [... ...]. מה חודש שמונין ימי[ם] [... ...] למגוייה מקדשין אותה. אימא¹⁶ חד יומ[א] [... ...] קדשו יום אחד. ועוד חג שבועות כלומ' חג השבועות] [... ...]. [ש]למים הבאים עם הפסח אי הכי היינו שלמים דקאמ' מעיקרא. [תנא] שלמים הבאין מחמת עצמן שלמי החג. [ה ע"ב] מנא הני מילי דקאמר'י בבריתא (ד ע"א) חייבי הדמין והערכין כול'. ונאמר להלן אם נדר או נדבה זבח קרבנו (וי' ז, טז). ליי אל[ה]ך (דב' כג, כב) אילו הערכין והחרמין והאי והדמין שכתוב בסיפרי¹⁷ טעות הוא.¹⁸ הוא ולא חילופי שאמ' זה במקום זה והינו תמורה. הוא על מה שהקדיש תחלה עובר בכל תאחר ועל התמורה אינו¹⁹ עובר בכל תאחר. כך חט²⁰ אם עברת על כל תאחר. ולא בקרבנך דלא נפסל הקרבן מהקריב.²¹ אי²² חילופי עולה ושלמים [מי]קרב קרבי דחילופי עולה ושלמים הרי הן כשלמים. אי חילופי חטאות ואשמות²³ למיתא אזלי דתנן²⁴ חמש חטאות מיתות וולד חטאת ותמורת חטאת וכו' (תמורה טז ע"א), ואשמות ירעו עד שיסתאבו וימכרו ויפלו ד[מיהם] לנדבה²⁵ ומשום הכי למיתה אזלי קאמ' דאינן נקרות. חילופי תודה היו מביאין עם התודה ארבעים חלות. והא מהכא נפקא אם הביא קרבנו בזמנו דאינו

- 13 המשפט לא מוכן.
 14 וכן פירש רש"י.
 15 אחרי מלה זו נכתבה אות לא ברורה שהסופר מחקה.
 16 כה הנוסח גם ברש"י, אך בדפוסים ובכתבי היד אוקספורד 366, ולונדון, 5508 (400), וניו יורק Rab. 1608. ואצל גולניקין, עמ' מא, עד, פא, נוסף: 'עצרת'.
 17 בכה"י: 'בסיפרי'. ואולי הכוונה לספרי תלמוד, וראה הערה 18.
 18 כי לשיטתו לעיל, ד ע"א, דמים היינו נדרים, ונדרים כתוב כבר בפסוק: 'כי תדור נדר'. בספרי דברים, מהד' א"א פינקלשטיין, ניו יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 285, אין 'הדמים', אך היא הייתה לפני ר' הלל בן אליקים, פרשן הספרי. גם רש"י גרס מילה זו, וכן הוא בכתבי היד אוקספורד, ולונדון וניו יורק ובדפוס. לרש"י לא קשה, כי הוא פירש כאן: 'נדר הרי עלי', וזה שונה מדמים שהם 'דמי עלי'.
 19 בכה"י חסרה מלת 'אינו'.
 20 היינו חטא. לכתוב ראה מ' בראש, 'עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב-יד רומי 32 לספרי במדבר', תעודה, ג (תשמ"ג), עמ' 142.
 21 וכן פירש רש"י.
 22 בכה"י: 'מי'.
 23 גם בכ"י מינכן 95 ולונדון כתוב 'ואשמות', אך בדפוס ובכ"י אוקספורד וניו יורק ואצל גולניקין, עמ' מב, נ, פא, אין 'ואשמות', וכן לא היה לפני רש"י. ותוספות ד"ה 'אי' הוסיף מעצמו: 'ואי חילופי אשם לרעייה אולא'.
 24 זו ברייתא. על חילופי תניא-תנן אצל גאונים וראשונים ראה י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים-תל אביב תש"ח, עמ' 867-876.
 25 על פי הכלל (תמורה יח ע"א): 'כל שבחטאת מתה באשם רועה'.

פסול מדאחריים נפקא. יכול יהא בכור שעברה [שנתו] דזמנו שנה אחת להביא משנוולד דכת' לפני יי' תאכלנו שנה בשנ[ה]26 (דב' טו, כ). בכור דלא בר הרצאה דאינו בא לכפר. [ו' ע"א] אלא אם כן מבקשין ממנו מ[מ]ן שהוא חייב. (דאינו בא לכפר)27 שני' למה (מש' כב, כז). רשע או לבני אדם או לג[...]. מן המקדש.28 דאמ' ולא אפריש הני קראי מוצא שפתיך תשמר ועשית (דב' כג, כד) שנדר ועדיין לא הפריש ועובר על מצות עשה ועל מצות לא תעשה וצריך לבית דין לעשותו שיפריש קרבן, והני קראי ובאת והבאתם (שם יב, ה-ו) לא תאחר (שם כג, כב) יקריב אותו (וי' א, ג) שהפריש ולא הקריב ומיבעי להו לבית דין לכוף אותו מיקריבו30 ועובר [יז ע"א] [א114] כובש שמ[...]. ר' יוסי בר' חנינא אמ' נ[ו]שא[...]. [רא]שון [רא]שון כלומ' אינו כובש [...]. ראשון. ו[עו]ן ע[צ]מו בפלס.31 וכך היה32 [...]. [נמ]חק. צביתו [ליה] זוודתא33 התקינ[ו]ן [...]. ש[...]. אליה וקוץ [ב]ה כלומר אליה מעו[ו]ן [...]. [א]ה עצמות. [יז ע"ב] ויעבור יי' על פניו [...]. שניתעטף כשליח צבור ועבר לפני משה והראהו שיעשה לחזן שיתעטף. אני הוא קודם שיחטא אדם ואני הוא לאחר שיחטא ויעשה תשובה כלומ' כשם שעשיתי לו טובה בראשונה כך אעשה לו באחרונה. אילי נביות שמינים.34 עתים לטובה לישראל. עשה להן סימניות כאכין ורקין שיש פרשה אחת בתילים35 של חולים ושל יורדי הים ושל הולכי מדברות (תה' קז) ועושיין סימנין לחלק בין פרשה לפרשה. כאכין ורקין כמו אך ורק שהוא חלק כך אילו סימניות מחלקין בין פרשיות אילו, ולא היה צריך לעשות אילו לחלק [שהרי] לפרשיות שבתורה לא סימנין מחלקין אלא לומר לך כול'. [יח ע"א] ר' אליעזר [אומ'] כאן קודם גזר דין כלומר מי שהתפלל קודם גזר דין נענה. בגזר דין שיש עמו שבועה שנשבע המקום בשעה שהוא גוזר כך וכך בשבועה כמו לכן נשבעתי לבית עלי (שמ"א ג, יד). [עשר] לגימות עשר אכילות.36 כבני מרון הכא תרגימו כבני אימרנא שהולכין זה אחר זה.37 כחיילות של בית דוד שהולכין זה אחר

26 וכן פירש רש"י.

27 הסופר חזר בטעות על מילים אלה המצויות למעלה, ומחקן.

28 המשפט לא ברור, ואולי 'לג[...]. היינו: 'לגזול', והפרשן מציע שתי אפשרויות ביחס לעוון הרשע: ביחס לבני אדם או ביחס למקדש. וראה תוספות, ד"ה 'אא"כ'.

29 היה עדיף: 'האי קרא', כי מדובר בפסוק אחד.

30 היינו מיקריב אותו.

31 חסרה מלה לפני 'בפלס', אולי: 'נשאר' או 'נשמר'.

32 אולי צ"ל: 'היא'.

33 ככה"י: 'צבתתא'.

34 כך גם בפירושו האשכנזי (לעיל, מבוא, הערה 27), עמ' 148: 'אילי נביות שהן שמינים ומועלים ליקרב קורבנות'.

35 היינו תהלים. כך נקרא הספר לעתים במקורות עתיקים, ראה מ' וילנסקי, מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים תשל"ח, עמ' 166.

36 כך גם בפירושו האשכנזי (לעיל, מבוא, הערה 27), עמ' 149: 'כנגד עשר לגימות של מאכל נתן להם שהיו שם עשרה מעבדי דוד', וראה גם ברש"י.

37 קרוב לרש"י: 'ככבשים שמונין אותן לעשרן ויוצאין זה אחר זה בפתח קטן שאין יכולין לצאת אחד'.

זה. נסקרין בסקירה אחת שמסתכל מול³⁸ בני אדם בראייה אחת. אף אנן נמי תנינא דניסקרין בסקירא אחת. היוצר יחד לבם כלומר ביחד רואה אותם. [יח ע"ב] תניא כול³⁹ בטלה מגלת⁴⁰ ברייתא (שא) אילין⁴¹ יומיא דלא להתענאה כלומר בטלא ומותר להתענות בימים טובים הכתובים בה. והנך דמגלת. כי הני בזמן שאין שלום צום.⁴² ר' אליעזר ורחץ ור' יהושע וסיפר שכשהיו מתענין היו נוהגין שלא לרחוץ ושלא לספר. דאיכא מצוה הדלקת הנר.⁴³ בטלא אדכרתא⁴⁴ הזכרת השם. קמיתא בטיל ימים⁴⁵ ראשונים, ימים טובים אחרונים אמאי היו מוסיפין. הכא במאי עסיק דעשוהו יום טוב. בזמן שבית המקדש קיים דעדיין לא נתבטיל קמייתא דאמרי בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה. [יט ע"א] אי בזמן שבית המקדש קיים תיפוק לי דהיינו טע' עבדינן ביה משום יום טוב דהוה ליה יום שנהרג גדליה בן [ב114] אחיקם [ע... ..] [י... כול' ובזמן שינש] שלום יהיו [ע... ..] [ע] שאוהו יום טוב [זר את [ע... ..] ושני ויש [ע... ..] שכת' בו יום [ע... ..] צעקו. [יט ע"ב] וכיון⁴⁶ דנפקי להו אאלול מ[פני ראש] השנ[ה] [ע... ..] מיפק מפני תקנת המועדות חג הסוכת אפעל גב דלא [ע... ..] מיידע הוו ידעי דבחמ[שה] עשר בתשרי סכות ואמאי להו למיפק. וכי תימ' עברוה אחר שהלכו שלוחים לגולה עברוה לאלול ולא אתי חג הסכות במניין שלהן, אי לאחר שיצאו שלוחים עברוה הא קא מיקלקלא ראש השנה. דייקא נמי דחיישינן לתקנת מועדות ולא לתקנת ראש השנה דקתני מפני תקנת המועדים כול'. מר סבר מתני' סבר מצוות הנוהגות בשני נוהגות בראשון וכיון דנפקו אדר הראשון ועבדו פורים באדר הראשון לא צריך להו למיפק באדר השני, ור' דסבר אין נוהגת בראשון אפעל גב דעבדו פורים בראשון צריך להו למיפק על אדר⁴⁷ השני משום דמצות הנוהגות⁴⁸ בשני אין נוהגות בראשון. לא דכולי עלמ' נוהגות אי הכי אמאי קאמ' ר' יוצאין על אדר השני הואיל ולכולי עלמא נוהגות בראשון. כמה עיבור שנה כלומר מכמה ימים עושין אותו חודש שמוסיפין היינו אדר. מאי שנא שלשים לא צריך למיפק. דידעי דבכל שנה הוא שלשים יום. חודש⁴⁹ נמי ידעי דעשרים ותשעה

- 38 לפני 'מול' היתה אות מטושטשת שהסופר מחקה.
 39 אפשר שהמילים 'תניא כול' הן סיום המשפט הקודם, ששנוי במשנה הפסוק היוצר יחד לבם. ויותר נראה שהכוונה לציין את הברייתא לעיל: 'תניא אמר ר"ש ארבעה דברים וכו'.'
 40 היינו מגילת תענית, וכן להלן בסמוך.
 41 ככה"י: 'אילר'.
 42 עדיף היה להדגיש את 'בזמן שיש שלום יהיו לששון ושמחה', כי הוא מפרש את המאן דאמר שבטלה מגילת תענית.
 43 וכן כתב רבנו חננאל.
 44 ככה"י: 'אדרכתא'.
 45 ככה"י נרשמה לאחר 'ימים' אות לא ברורה ונמחקה.
 46 ככה"י: 'וכוון'.
 47 ככה"י היה כתוב 'באדר' והמעתיק תיקן 'על אדר'.
 48 ככה"י: 'הנוהגת'.
 49 ככה"י חסר 'חודש'.

בלוד⁶⁰ לא הניח לילך אלא זוג אחד והאחרים עיכבן שלא [56b] [...] א[...]. אחרים [...] קרובין [...] בית דין כלומ' לכשמותכם⁶¹ מ[...]. ר' יוסי או' אב ובנו וכל הקרובין כשרים לעדות החודש א[מ' ר' שמע' מעשה כול'.⁶² כשר⁶³ לעדות אשה [...] עליו. [...] ואינו יכול לילך שהוא חיגר. מרכי[בין]⁶⁴ [אותו] על החמור אפילו בש[בת].⁶⁵ ואפילו הוא במיטה חולה נושאים אותה בשבת. ואם⁶⁶ ארכי[ם] להם [ליסטים. נוטלין בידן מקל ואנפילון] בשבת. [אם] הי[נתה] [...] לפי שעל מהלך כול' וצריך להן מ[ז]ונות [...]. סליק ארבעה ראשי שנים.

אם אינן מכירין אותו אם כשר להעיד⁶⁷ דקא [...] כול'. משלחין עמו בני עירו. עד אחד⁶⁸ להעידו ש[הוא] כ[שר]. [כב ע"ב] ד[תימא] מספיקא לא מחללין שבת שספיקא אם ימצא עד שיכירין]. דעבידא לגלוי דקדשו בית דין [א]ת החדש. אחד משלנו אדם [כ]שר. משלהן מין.⁶⁹ עולה הייתי במעלה אדומים אדום⁷⁰ כלומ' אמר⁷¹ [דברי]ם

60 נראה שבנוסח התלמוד שהיה לפני הפרשן הייתה כאן הסיפא של המשנה: 'מעשה שעברו וכו', כאן (ולא יחד עם הרישא 'בין שנראה בעליל... כפי שלפנינו), וכן הוא בכתב יד לונדון ואצל גולינקין, עמ' יא, נו, קכו. גם לפני רש"י היו הרישא והסיפא יחד, כמוכח מד"ה 'ארבעים זוג', והמשפט ברש"י בתחילת דף כב ע"א: 'מעשה ועברו יותר מארבעים זוג וכו'', הוא כנראה תוספת מאוחרת, שחזרה אולי מגוף התלמוד, שכן אין הוא מצוי בשלושת כתבי היד של רש"י: קמברידג' Add. 494, פרמא 2244, וניו יורק בהמ"ל Rab. 840. על כתבי יד אלה ראה ארנד, עיונים במסורות הנוסח (מבוא, הערה 27).

61 נראה שיש במילה זו ט"ס.

62 לפנינו ובכ"י אוקספורד, לונדון וניו יורק ואצל גולינקין, עמ' נו, קכו, קלב, המאמר בא בשם ר' שמעון והמעשה מפי ר' יוסי, ובתלמוד עצמו מובאות מסורות שונות לדבר. ייתכן שהפרשן ציטט את המשנה כדי להדגיש את הנוסח שנראה לו.

63 כך גם בכתבי היד של התלמוד ואצל גולינקין, עמ' קכו, אך בדפוס: 'כשרין'. ראה דק"ס, הערה ח.

64 כך גם בכתבי היד של התלמוד ואצל גולינקין, עמ' יב, נח, קכו, קמ, וכן ברש"י, אך בדפוס: 'מוליכין'. ראה דק"ס, הערה ט.

65 וכן הוא ברש"י.

66 אולי חסרות כאן המילים: 'צודה להם אם', שדולגו מחמת הדומות. ראה רש"י: 'ואם צודה להם: אם יש אורכים בדרך'.

67 ככה"י: 'להעד'.

68 יש נוסחים: 'אחר', 'יש'; 'אחד'; ראה גולינקין, עמ' יב, קמ; דק"ס, הערה א.

69 ברור שהפרשן גרס כאן ובמשנה לעיל ע"א 'המינין', ולא 'הביתוסין', כנוסח כל כתבי היד והדפוסים הישנים (ראה דק"ס, הערות א, מ). אין כאן הסבר למהות 'מין'. לעיל יז ע"א פירש רש"י לפי הנוסח שבכ"י קיימברידג': 'המינין-תלמידי ישו הנוצרי אשר הפכו דברי אלהים חיים לרעה'. וראה י' אבינרי, היכל רש"י, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' תרכג-תרכה. וראה בהערה הבאה.

70 נראה שכוונתו לבאר שאדומים אינו צבעים אדומים, אלא הוא רמו לאדום, שהוא כינוי לרומאים ומאוחר יותר לנוצרים [=מינין]. וכמצוי בענין עיבור שנה בסנהדרין יב ע"א: 'זוג בא מרקת ... בקשו לקבוע נציב אחד ולא הניחן אדומי הלד', ופירש רש"י: 'ולא הניחן אדומי הלד: מלכות הרשעה גזרה גזירה עליהן'. גם מהרש"א כאן הציע לבאר 'מעלה אדומים' כרמו לעם אדום [=רומא]: 'אלו הבייתוסים רצו לבטל סוד העיבור בגזרות ממשלות רומי שהיא אדומים וז"ש הייתי עולה במעלות אדומים וממשלתם לקיים גזרותם על פי הבייתוסים ששכרו אותי'.

שיבינו שלא היה כלום [אמת של]הם ששכרו אותו היינו ו[א]ם אין אתם מאמינין כול'. משק[לקלון] הכותים ד[... ..]ין משואות שלא בזמנו. לאור עיבורו ביום שלשים [בלי]לה הנכנסת ליום שלשים ואחד ואותו יום שעבר היה מקודש. [דאי] אמרת נעבד נמי⁷² אמלא אתי [כג ע"א] למיטעי כי הוה מקלע [ר]אש חודש בערב שבת ולא הוה עבדי בערב שבת משום שבת ולמוצאי שבת הוה עבדי אתי למיטעי דלא הוה ידעי אמאי קא עבדי, או משום [דהוה] ראש חודש בערב שבת או⁷³ משום דהוה ראש חוד' בשב'. אמרי האני חס[ך] הוא והאי דלא עביד מאתמל⁷⁴ משום דלא אפשר ---

על אדום ככיניו לרומאים ולנוצרים ראה י"י יובל, שני גויים בבטנך, תל אביב תש"ס, עמ' 27-25. הסבר אחר ל'מעלה אדומים' ראה ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, ניו יורק וירושלים תשס"ב, ראש השנה, עמ' 1027.

71 בכה"י: 'אמר'.

72 בכה"י: 'כמו'.

73 בכה"י: 'אי'.

74 בכה"י: 'מאיתמל'.